Cursus C.6-2 Elementen van Harmologie (1990-1991)

Algemeen:

Deze cursus behandelt de harmologie als een fundamentele ordeningsleer van de werkelijkheid. De term 'harmologie' is afgeleid van het Oudgriekse harmonia (ineenvoeging, ineenpassing) en betekent letterlijk ordeningsleer of ordeleer.

Het is de menselijke geest die orde aanbrengt in de werkelijkheid en deze structureert via ontologische beginselen, logische betrekkingen en semiotische tekenstructuren. De cursus combineert inzichten uit de klassieke ontologie, logica, semiotiek, psychologie, dialectiek en moderne systeem- en wanordewetenschappen.

Het eerste gedeelte onderzoekt de metafysische grondslagen van het denken, de logistieke calculus van betrekkingen zoals reflexiviteit en implicatie, en de toepassing hiervan op complexe kwesties zoals de theodicee: de vraag hoe God het bestaan van het kwaad kan verrechtvaardigen.

Vervolgens wordt dieper ingegaan op de structuur van verzamelingen en stelsels, waarbij het onderscheid tussen distributieve en collectieve structuren centraal staat. Ook de rol van tekens, modellen en symbolen binnen de semantiek en pragmatiek wordt uitgebreid geanalyseerd aan de hand van theoretici zoals Peirce en de Saussure.

Tot slot wordt geïllustreerd hoe deze gelijkenissen, samenhangen en tegenstellingen zich manifesteren in de menselijke psyché, onder meer via de psychoanalyse en psycho-dramatische therapieën.

In wat volgt wordt de inhoud stapsgewijs samengevat in vijf overzichtelijke delen.

1: Grondslagen van de harmologie en de menselijke ordebehoefte

De harmologie heeft haar wortels in de ontologie of zijnsleer, de filosofische studie van het 'zijn' of de werkelijkheid. Grote filosofen zoals Aristoteles, Augustinus en Thomas van Aquino benadrukten dat al dat ordenen de kernopdracht is van het wijsgerige denken ("Sapiëntis est ordinare"). Omdat de werkelijkheid immens bijzonder ingewikkeld is, verkrijgt de mens doorheen steekproeven basisbegrippen en zulks via veralgemenen (het vermoeden van de verzameling van het bestaan) en veralgehelen (het vormen van een kijk op het geheel).

Ordenen is echter meer dan een intellectuele bezigheid; het is een voorwaarde voor psychische gezondheid (sofrosunè). Het menselijk brein werkt als een zelf-ordenend stelsel dat voortdurend orde schept uit de wanorde van waarnemingen, wat onder meer blijkt uit de ordenende activiteit tijdens

de REM-slaap. Wanneer iemand door maatschappelijke spanningen de grip op de bestaande orde verliest (zoals bij schizofrenie of psychoses), probeert de geest soms een eigen, van de werkelijkheid afgezonderde orde te ontwerpen. Harmologie biedt het denkraam om deze geordende verhoudingen rationeel te begrijpen.

2: Betrekkingen, structuren, verzamelingen en stelsels

Ontologisch onderbouwde harmologie is in wezen een betrekkingskunde: gegevens worden onderling geconfronteerd om verbanden en relaties bloot te leggen. Er worden verschillende typen betrekkingen onderscheiden:

- *Reflexief*: De totale identiteit van iets met zichzelf (een lusvormige relatie).
- *Niet-reflexief*: Symmetrische of wederzijdse relaties (zoals een menselijke ontmoeting of een huwelijk), transitieve of overgankelijke relaties, en duidigheidsbetrekkingen (één- of veelduidig).
- *Logistische voegtekens* (connectieven): Bepalen hoe uitspraken samenhangen, waaronder de behelzing (implicatie) ("indien p, dan q"), het logisch product (conjunctie: "en") en de logistische som (disjunctie: "of/en").

Wanneer betrekkingen zich uitstrekken tot een netwerk, spreken we van een structuur. De harmologie maakt een fundamenteel onderscheid tussen twee structuurtypen:

- *De verzameling* (distributieve structuur): Verbindt losse elementen die minstens één gemeenschappelijke, identieke eigenschap delen (metaforische structuur, gericht op "alle").
- *Het stelsel of systeem* (collectieve structuur): Brengt onderling verschillende onderdelen samen die in gezamenlijke samenhang een georganiseerd en doelgericht geheel vormen (metonymische structuur, gericht op het "geheel").

3: Tekenleer, modellen en de menselijke psyché

Een belangrijk onderdeel van de harmologie is de semiotiek (tekenleer). Een teken is iets dat naar iets anders verwijst. De tekentheorie omvat drie aspecten:

- *Syntactisch:* De inwendige en uitwendige betrekkingen tussen tekens onderling.
- *Semantisch*: De relatie tussen het teken en wat erdoor in de werkelijkheid wordt aangeduid.
- *Pragmatisch*: De bedoeling van de spreker en het effect van het teken op de gebruiker of ontvanger.

Binnen het taalkundig structuralisme (De Saussure) verbindt een teken een akoestisch beeld (signifiant) met een begrip (signifié). Tekens functioneren daarnaast als modellen: een metaforisch of iconisch model steunt op gelijkenis (zoals een landkaart), terwijl een metonymisch of indicerend model steunt op samenhang (zoals een wegwijzer).

Gelijkenis en samenhang sturen eveneens onze innerlijke psyché. Via emotionele overdracht (transfert), nabootsingsdrang (mimetisme van Girard) en identificatie koppelen mensen gevoelens, wensen en vrees aan specifieke personen, voorwerpen of symbolen.

4: Tegenstellingen, spanningen, kwantiteit en kwaliteit

Ordenen betekent niet alleen gelijkenissen zien, maar ook verschillen en scheidingen vaststellen. De cursus behandelt diverse vormen van tegenstellingen:

- *Transcendentiel* (contradictorisch): Volstrekte onverenigbaarheid zonder tussenterm (zoals wit versus niet-wit).
- *Categoriaal*: Waaronder de contraire tegenstelling (verschillende kwaliteiten die samen kunnen bestaan, zoals kleuren), de correlatieve tegenstelling (wederzijds afhankelijke begrippen, zoals vader en zoon), en de privatieve tegenstelling (de beroving van wat er hoort te zijn, zoals blindheid).

In de taseologie (spanningsleer) ontstaat spanning wanneer minstens twee partijen tegengestelde belangen hebben bij eenzelfde inzet. Als spelregels wegvallen en geweld de overhand neemt, verandert spanning in een conflict.

Bij het analyseren van totaliteiten gebruikt de harmologie de tweedelingsleer (complementering), zoals het onderscheid tussen voorgrond (figuur) en achtergrond, inwendige en uitwendige vergelijking, en gedragsbeschrijving (prosopopee) versus innerlijkheidsbeschrijving (ethopee). Waarden worden vaak geordend op een differentiaal (een gepolariseerde schaal of waaier van + tot -).

Verder toont de dialectiek dat geleidelijke kwantitatieve veranderingen op een kritiek punt leiden tot een kwalitatieve sprong of een omslag in het tegendeel. Dit verschijnsel wordt geïllustreerd aan de hand van klassieke paradoxen (zoals de graanhoop) en natuurkundige experimenten met drukkrachten.

5: Chaologie, crisissen en de drie vergelijkingsmethoden

In het slotgedeelte komt de chaologie (wanordeleer) aan bod. De moderne natuurwetenschap toont aan dat het universum grotendeels bestaat uit open, niet-evenwichtssystemen. In ver-uit-het-evenwichtssituaties kunnen kleine schommelingen (het vlindereffect) leiden tot een tweesprong (bifurcatie). Hierbij kan uit de wanorde via zelfordening (auto-organisation) een nieuwe, hogere orde ontstaan. Crisissen op economisch, psychologisch of maatschappelijk vlak worden geduid als zulke kritische overgangs- en tweesprongfasen.

Ten slotte is vergelijken de grondmethode van alle wetenschap. Door middel van analyse (het opsplitsen van een geheel in elementen) en synthese (het heropbouwen van het geheel) ontrafelt het denken de werkelijkheid.

Binnen de vergelijkende methode worden drie denkhoudingen onderscheiden:

- *Assimilisme / Concordisme:* Zoekt naar eenheid, gemeenschappelijke kenmerken en consensus (zoals Habermas).
- *Identivisme*: Streeft naar een neutraal evenwicht tussen gelijkenis en verschil.
- *Differentialisme / Disconcordisme*: Legt de nadruk op onoverbrugbare verschillen, kloven, geschillen en fragmentatie, wat karakteristiek is voor het Postmodernisme (Lyotard) en het Nominalisme.